

Rozdział I

Początki, rozwój i organizacja Włoskiej Akcji Katolickiej

Azione Cattolica Italiana, ACI (Włoska Akcja Katolicka) została założona i rozwinęła się w połowie XIX wieku. Wcześniej niż we Włoszech podobne organizacje powstawały – choć pod różnymi nazwami – w innych krajach europejskich, a mianowicie w Szwajcarii powołano Piusverein (1848); w Niemczech – Katholischenverein, w Belgii – L’Union Catholique, w Hiszpanii – L’Asociación de Laicos, w Anglii – The Catholic Union, we Francji – La Ligue Catholique pour la Défense de l’Église. Papież Pius IX wszystkim tym stowarzyszeniom udzielił błogosławieństwa i zachęcił je do dalszej pracy.

Wyróżnia się dwa znaczenia Akcji Katolickiej: ogólne – jako apostołstwa świeckich i ściśle – jako organizacji katolickich stanowiących formę działalności tego apostołatu, zmierzających do ewangelizacji świata, dostosowanych do warunków poszczególnych krajów i ukształtowanych zgodnie z wytycznymi papieża Piusa XI⁸. Apostolat jest konstrukcją intelektualną, na której opiera się idea chrześcijańskiej dobroczynności, jej teologiczne uporządkowanie i praktyka; misją szczególną, zsakralizowaną, odniesioną nie do rzeczywistych potrzeb społecznych,

⁸ R. Niparko, *Akcja Katolicka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1989, s. 227.

ale do rzeczywistości nadprzyrodzonej, wynikającej z uczestnictwa w zbawczym posłannictwie Chrystusa, dla której oddziaływanie na realne procesy społeczne jest poniekąd tylko wtórnym, zewnętrznym wyrazem. Do uczestnictwa w tym posłannictwie są powołani wszyscy członkowie Kościoła – hierarchia i laikat⁹.

Model Akcji Katolickiej wypracowano we Włoszech, ze względu na bezpośrednie wpływy Stolicy Apostolskiej. Dzięki temu nie tylko główne idee Akcji Katolickiej (apostolstwo ludzi świeckich, współpracujących z hierarchią kościelną) były odzwierciedleniem nauczania papieskiego, ale też statuty różnych organizacji i władz centralnych zostały sporządzone za zgodą Piusa XI.

W tym rozdziale zostanie przedstawiona historia, struktura organizacyjna, funkcjonowanie i cele Azione Cattolica Italiana od założenia aż do czasów Alberta Marvellego.

Okres Dzieła Kongresów (1865–1904)

W 1863 roku w belgijskim Malines odbył się Międzynarodowy Kongres Katolicki, w którym uczestniczyli wybitni włoscy przedstawiciele życia społeczno-politycznego, a wśród nich prawnik Gian Battista Casoni z Bolonii. Brał on czynny udział w obradach i do kraju powrócił z gotowym planem powołania nowej organizacji i wolą jego urzeczywistnienia. Jego staraniem w 1865 roku powstała we Włoszech pierwsza organizacja katolicka o zasięgu krajowym pod nazwą: Associazione Cattolica per la Libertà della Chiesa in Italia (Stowarzyszenie Katolickie o Zachowanie Wolności Kościoła we Włoszech), z siedzibą w Bolonii. Jednak to stowarzyszenie istniało przez bardzo krótki okres.

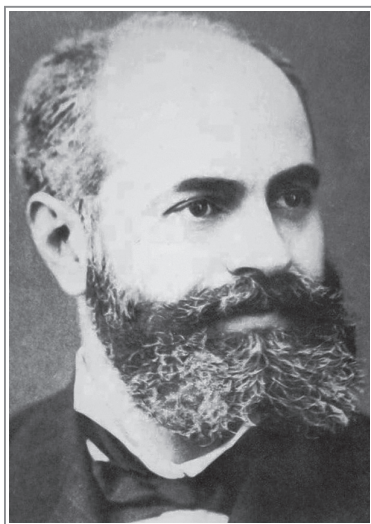
W 1868 roku erygowano **Società della Gioventù Cattolica Italiana, SGCI (Towarzystwo Włoskiej Młodzieży Katolickiej)**. Jej założycielami byli Giovanni Acquaderni (1839–1922) z Castel San Pietro Terme (wówczas Castel San Pietro dell'Emilia) i Mario Fani (1845–1869) z Viterbo. 2 maja 1868 roku Pius IX (brewe *Dum filii Belial*) zatwierdził Towarzystwo i inicjatywę tę powitał następującymi słowami:

Cieszę się, że podejmując tę walkę – z zachowaniem ostrożności, zobowiązując się świecić przykładem, otwarcie i swobodnie wykonując obowiązki

⁹ R. Łukaszyk, *Apostolat*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, dz. cyt., s. 797–800.

wiary i chrześcijańskiego miłosierdzia, pilnie popierać każde przedsięwzięcie mogące przydać blasku i uroczystości obrzędowi kościelnemu, przyczyniać się do moralnego podniesienia ludu, krzewienia nauki katolickiej, poszanowania dla Stolicy św.¹⁰

W odezwie z 29 czerwca 1867 roku, której autorem był jezuita o. Luigi Pincelli, duchowy doradca założycieli, na czoło programu wysunięto trzy kierunkowe idee: „Modlitwa, Działanie, Poświęcenie” (*Preghiera, Azione, Sacrificio*).

Giovanni Acquaderni

Mario Fani

W 1874 roku założycieli i pierwszy przewodniczący tej organizacji Giovanni Acquaderni zwołał w Wenecji I Ogólnokrajowy Kongres Katolików Włoskich. Hasłem kongresu, jak i następnych, było wezwanie: „Z Kościołem i Papieżem!”. Przewodniczący skierował do uczestników Kongresu te słowa: „Zebraliśmy się tu, panowie, aby służyć Kościołowi, pospołu z nim możemy być narażeni na wichry i burze, lecz nie damy się ugiąć, podwoimy raczej nasze usiłowania”¹¹. W owym czasie trzeba było

¹⁰ L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, t. 2: *Praktyka*, tłum. A. Kicińska, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1935, s. 36.

¹¹ Tamże, s. 37.

wykazać się dużą odwagą, aby opowiadać się za papieżem, który na skutek wydarzeń związanych ze zjednoczeniem Włoch i likwidacją Państwa Kościelnego ogłosił się więźniem Watykanu.

W następnym roku odbył się we Florencji II Ogólnokrajowy Kongres Katolików Włoskich, na którym uchwalono, aby rocznym zebraniom włoskich katolików nadać charakter stały. Tym sposobem Komitet Organizacyjny przemianowano w Komitet Stały. Zatwierdzono również plan organizacji ogólnokrajowej, a mianowicie zwrócono się z propozycją utworzenia w każdej parafii komitetu parafialnego, składającego się przynajmniej z pięciu osób świeckich, z następującym zakresem działania: obrona Kościoła i papieństwa; walka z bluźnierstwem; szerzenie dobrej prasy; zbieranie świętopietrza; towarzyszenie kapłanom niosącym wiatyk chorym itp. Natomiast w późniejszym czasie utworzono także komitety diecezjalne i komitety okręgowe.

Szybki rozwój stowarzyszeń we Włoszech spowodował stworzenie ustroju centralnego, który miałyby je skupiać i wyznaczać wspólne cele działania. Ten ustrój powstał w 1876 roku pod nazwą: *L'Opera dei Congressi e Comitati Cattolici* (Dzieło Kongresów i Komitetów Katolickich) i dbał o zapewnienie praw obywatelskich katolikom w społeczeństwie po zjednoczeniu Włoch. Kierował nim Stały Naczelny Komitet mający za zadanie ujednolicienie działalności wszystkich wcześniej utworzonych komitetów okręgowych, diecezjalnych i parafialnych. W skład Stałego Naczelnego Komitetu wchodził przedstawiciele wszystkich organizacji, które przystąpiły do Dzieła Kongresów.

W 1877 roku w Bergamo, na kolejnym Kongresie po raz pierwszy wspomniano o chrześcijańskiej demokracji i sformułowano jej zasady: „potrzeba organizacji wolnych i chrześcijańskich stowarzyszeń i syndykatów robotniczych; konieczność nadania postaci prawnej tym organizacjom; przedstawicielstwo stowarzyszeń robotniczych w parlamencie państwowym”¹².

W 1891 roku Dzieło Kongresów zostało podzielone na pięć sekcji: 1. Organizacja i działalność katolicka; 2. Dobroczynność i ekonomia katolicka (od 1902 roku przemianowana na Ludową Akcję Chrześcijańską i Chrześcijańsko-Demokratyczną); 3. Wychowanie i kształcenie;

¹² Tamże, s. 39.

4. Piśmiennictwo; 5. Sztuka chrześcijańska. Z podziałem na te sekcje (od 1903 roku przemianowane na grupy) były organizowane doroczne obrady kongresu.

W październiku 1892 roku, na wniosek Giuseppe Toniolo (1845–1918)¹³, zebrał się w Genui I Kongres Studiów Społecznych, który ożywił działalność kulturalną w całych Włoszech, ujawniającą się w szeregu pism społecznych. W 1893 roku Toniolo założył w Pizie „Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie” („Przegląd Międzynarodowy Nauk Społecznych i Dziedzin Pokrewnych”). Na jego łamach pisał o chrześcijańskiej demokracji, zagrożeniach wynikających z gospodarki kapitalistycznej i ideologii marksistowskiej, a także zachęcał katolików do udziału w życiu społeczno-politycznym. W 1894 roku, po encyklice *Rerum novarum* (O kwestii robotniczej) Leona XIII, sformułował pierwszy program polityczny chrześcijańskiej demokracji – „Programma dei cattolici di fronte al socialismo” („Program katolicki wobec socjalizmu”). Zdaniem Toniolo demokracja chrześcijańska to: „ustrój, w którym wszystkie siły społeczne, prawne i ekonomiczne w pełni swego hierarchicznego rozwoju współpracują proporcjonalnie na rzecz powszechnego dobra, dając w ostatecznym wyniku największe korzyści klasom niższym”¹⁴. Natomiast Leon XIII (zwany „papieżem chrześcijańskiej demokracji”) w encyklice *Graves de communi re* (O demokracji chrześcijańskiej), chcąc usunąć wszelką dwuznaczność pojęcia „demokracja” (używanego wówczas w znaczeniu politycznym i antychrześcijańskim), napisał:

Nie przystoi nadawać znaczenia politycznego chrześcijańskiej demokracji. Gdyż choć słowo demokracja według etymologii i pojęcia filozofów służy do określenia formy rządu ludowego, w tym wypadku, po odrzuceniu wszelkiego sensu politycznego – znaczy jedno dobroczynne działanie w duchu chrześcijańskim na rzecz ludu¹⁵.

¹³ Giuseppe Toniolo – ekonomista, profesor Uniwersytetu w Pizie (w latach 1879–1917 kierował Katedrą Ekonomii Politycznej), socjolog, działacz społeczny, wybitny przedstawiciel katolickiego laikatu, apostoł życia społecznego, aktywista ruchu katolickiego w ostatnich latach XIX i na początku XX stulecia, błogosławiony Kościoła katolickiego (2012).

¹⁴ L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, t. 2: *Praktyka...*, dz. cyt., s. 47–48.

¹⁵ Tamże, s. 48.

Pod koniec drugiej połowy XIX wieku w miastach uniwersyteckich zaczęły powstawać związki słuchaczy, zwane w późniejszym czasie Kołami Słuchaczy Katolików. Pierwsze koło powstało w 1884 roku w Pawii. Koła miały przeciwdziałać szerzącemu się wówczas na uniwersytetach materializmowi i antyklerykalizmowi.

Słuchacze katolickcy w swoich nowych związkach gromadzili się około sztandaru Chrystusowego, pod kierownictwem rzymskiego papieża, zamierzając przede wszystkim bronić wiary, stwierdzać prawa Kościoła w dziedzinie nauki oraz niezmienną harmonię między wiarą a nauką. Drugim celem, nie mniej ważnym, była ochrona katolickich słuchaczy od zarazy niewiary, której pełne były aule uniwersyteckie, za pomocą ukształtowania religijnego, moralnego i kulturalnego¹⁶.

W początkowym okresie koła uniwersyteckie działały w odosobnieniu. Pewna łączność pojawiła się w 1892 roku w Neapolu, z inicjatywy barona Luigiego De Matteis, i w 1894 roku przy okazji założenia Circolo Universitario (Koła Uniwersyteckiego) w Rzymie, ale nastąpiła tak naprawdę dopiero w 1896 roku wraz z przystąpieniem kół do Dzieła Kongresów, co oznaczało wejście w struktury Akcji Katolickiej. Tak została powołana do życia na XIV Kongresie Katolików Włoskich (Congresso dei Cattolici Italiani) w Fiesole, który odbywał się w dniach 1–4 września 1896 roku, **Federazione Universitaria Cattolica Italiana, FUCI (Włoska Katolicka Federacja Uniwersytecka)**¹⁷. W krótkim czasie koła sympatyzujące z Federacją rozwinęły się na najważniejszych uniwersytetach we Włoszech. Asystentem generalnym FUCI w latach 1907–1923 był prałat Gian Domenico Pini (1871–1930), a po jego rezygnacji zastąpił go Mons. Luigi Piastrelli.

Na początku XX wieku ustrój i program Akcji Katolickiej wywoływał już pewne rozterki. Chrześcijańscy demokraci (frakcja socjalistyczna) domagali się radykalnych reform Dzieła Kongresów, przede

¹⁶ Tamże, s. 43–44.

¹⁷ Szczegółowo na temat powstania i rozwoju FUCI: G. Fanello Marcucci, *Storia della Federazione Universitaria Cattolica Italiana*, Roma 1971; F. Malgeri, *100 anni di vita, [w:] FUCI, coscienza universitaria, fatica del pensare, intelligenza della fede. Una ricerca lunga 100 anni*, oprac. F. Malgeri, Cinisello Balsamo (Milano) 1996, s. 15–46; *La FUCI di Montini e la FUCI di oggi*, oprac. E. Bettini, przedm. bp L. Leuzzi, Roma 2014.

wszystkim zdemokratyzowania jego ustroju i usprawnienia jego działania (głównie drogą wyboru przewodniczącego przez odpowiednie ciało wyborcze), aby nadać członkom więcej swobody, a całemu ruchowi prężności i siły. Z kolei katolicy o kierunku zachowawczym (nurt konserwatywny) obstawali przy nienaruszalności statutów i obowiązku zachowania tradycji. Chrześcijańscy demokraci kilkakrotnie próbowali nadać ruchowi charakter polityczny, przeciwstawiając się wskazaniom Stolicy Apostolskiej, która pozostawała na stanowisku, aby ograniczyć się do działalności społecznej na rzecz ludu.

Po wielu próbach pojednania tych dwóch grup, redaktor „La Cultura Sociale” („Kultury Społecznej”) ks. Romolo Murri (1870–1944)¹⁸ ponownie wystąpił z wnioskami separatystycznymi, żądając, aby tylko Akcja Katolicka pozostała pod kierunkiem Kościoła, chrześcijańska demokracja stała się zaś bytem samodzielnym. 20 lipca 1903 roku umarł Leon XIII, a 4 sierpnia nowym papieżem został Pius X, który 30 lipca 1904 roku – z powodu braku zgody i jedności w kierownictwie Dzieła Kongresów i Komitetów Katolickich, głównie w Naczelnym Stałym Komitecie, chcąc wyjść naprzeciw ówczesnym wymaganiom działalności katolickiej – postanowił rozwiązać Naczelny Stały Komitet wraz z grupami 1, 3, 4 i 5. Pozostała tylko grupa 2 zajmująca się sprawami ekonomiczno-społecznymi. Tak zakończyło swoją działalność Dzieło Kongresów. W poszczególnych diecezjach kierownictwo i odpowiedzialność za Akcję Katolicką oddano w ręce biskupów.

Przywódca grupy separatystycznej, ks. Romolo Murri, w 1905 roku założył w Bolonii Lega Democratica Nazionale (Narodową Ligę Demokratyczną). Pius X potępił to samorzutne stowarzyszenie i ukarał ks. Murriego suspensą *a divinis* – karą kościelną polegającą na bezterminowym zakazie pełnienia funkcji wynikających ze święceń kapłańskich. Po wyborach w 1909 roku i wybraniu Murriego do Izby Deputowanych z listy Narodowej Ligi Demokratycznej został on ekskomunikowany (tę ekskomunikę odwołał papież Pius XII w 1943 roku) za działalność polityczną i poglądy modernistyczne. W 1912 roku ks. Murri porzucił kapłaństwo.

¹⁸ Romolo Murri – ksiądz katolicki, polityk, jeden z protagonistów doktryny katolicyzmu społecznego we Włoszech, która zmaterializowała się w bardzo szerokiej sieci ruchów i stowarzyszeń.

Okres Unii Ludowej (1905–1922)

11 czerwca 1905 roku ukazała się encyklika *Il fermo proposito* (O Akcji Katolickiej we Włoszech) Piusa X, w której ustalono nowy ustrój Włoskiej Akcji Katolickiej. W jej skład wchodziły cztery niezależne organizacje ogólnokrajowe:

- Unione Popolare fra i Cattolici Italiani (Unia Ludowa Katolików Włoskich), zajmująca się organizowaniem pobożnych akcji oraz propagandą kulturalną i kształtowaniem sumień w duchu chrześcijańskim;
- Unione Economico-Sociale (Unia Ekonomiczno-Społeczna), wypełniająca zadania drugiej grupy Dzieła Kongresów, a mianowicie kierowanie ruchem ekonomiczno-społecznym;
- Unione Elettorale (Unia Wyborcza), kierująca ruchem wyborczym w poszczególnych środowiskach i zajmująca się mobilizowaniem katolickich wyborców;
- Società della Gioventù Cattolica Italiana, SGCI (Towarzystwo Włoskiej Młodzieży Katolickiej), które zachowało swą nazwę i zadania.

29 stycznia 1908 roku przewodniczący tych czterech organizacji postanowili utworzyć Naczelną Dyрекcję Włoskiej Akcji Katolickiej. Po rozwiązaniu Dzieła Kongresów była to pierwsza próba powiązania różnych odgałęzień działalności katolickiej, która powiodła się tylko częściowo, bo funkcję przewodniczącego Naczelnej Dyrekcji mieli kolejno pełnić czterej przewodniczący organizacji narodowych, a to utrudniało zachowanie ciągłości ideowej i funkcjonowania.

W poszczególnych diecezjach kierowanie ruchem katolickim zostało powierzone Dyrekcjom Diecezjalnym złożonym z przedstawicieli wszystkich ugrupowań.

3 grudnia 1906 roku powołano we Florencji¹⁹ Urząd Centralny Unii Ludowej. Do Unii Ludowej mogli wstępować wszyscy pełnoletni obywatele, bez względu na płeć i stan, a więc mężczyźni i kobiety, świeccy i duchowni. Przed Urzędem stały trzy zasadnicze zadania:

- naukowe opracowanie zasad praktycznego rozwiązywania problemów społecznych zgodnie z nauką Kościoła;

¹⁹ W 1914 r. Urząd Centralny przeniesiono do Padwy, a wkrótce potem do Rzymu.

- krzewienie wśród ludu chrześcijańskich zasad funkcjonowania wspólnot;
- instytucjonalne zagwarantowanie realizacji tego programu przez powoływanie do życia odpowiednich stowarzyszeń i organizacji.

Pierwszym przewodniczącym włoskiej Unii Ludowej – powstałej na wzór niemieckiego Volksvereinu²⁰, założonego w 1890 roku z inicjatywy Franza Brandtsa²¹, ks. Franza Hitzego²² i Ludwiga Windthorsta²³ – był jego projektodawca i twórca, Giuseppe Toniolo (w latach 1906–1910).

Jedną z głównych zasług Unii Ludowej było organizowanie *settimane sociali* (tygodni społecznych), upowszechniających nauczanie społeczne Kościoła i podejmujących próbę zastosowania doktryny do aktualnych problemów społecznych. Brała w nich udział intelektualna elita katolicka z całych Włoch. Były „[...] one kongresami wiedzy i praktyki społecznej, rodzajem wędrownych uniwersytetów, stworzonych na wzór wprowadzonych we Francji przez Lorina instytucji [...]”²⁴. Pierwszy tydzień społeczny Katolików Włoskich zorganizowano w Pistoii w dniach 23–28 września 1907 roku, głównie z inicjatywy Toniola. Opowiadał się on za pierwszeństwem etyki w życiu gospodarczym i ekonomicznym, a także podkreślał wyższość wartości pracy nad zyskami

²⁰ Pełna nazwa: Volksverein für das katholische Deutschland (Stowarzyszenie Ludowe na rzecz Katolickich Niemiec) w Mönchengladbach. Zostało zlikwidowane przez narodowych socjalistów w 1933 r.

²¹ Franz Brandts (1834–1914) – przemysławiec, pionier organizacji pracowniczej polityki socjalnej, współzałożyciel związku Arbeiterwohl (Dobro Robotników) w Mönchengladbach i wybitny działacz społeczny.

²² Franz Hitze (1851–1921) – niemiecki ksiądz katolicki, profesor socjologii na uniwersytecie w Münster (1893–1920), współzałożyciel Deutscher Caritasverband, DCV (Niemieckiego Związku Caritas), sekretarz generalny katolickiego związku przemysłowców i pracowników Arbeiterwohl w Mönchengladbach, wybitny krytyk systemu gospodarki kapitalistycznej, obrońca praw pracowniczych.

²³ Ludwig Windthorst (1812–1891) – niemiecki katolicki działacz społeczno-polityczny, prawnik, w latach 1851–1853 minister sprawiedliwości w Królestwie Hanoweru. Angażował się przede wszystkim w kwestie religijnych podstaw wychowania szkolnego i obrony mniejszości narodowych, m.in. żydowskiej i polskiej. Występował przeciwko socjalistom, głównie z powodu ich stanowiska antyreligijnego. Był zdecydowanym krytykiem kulturkampfu (ograniczenia wpływów Kościoła katolickiego w państwie) i przeciwnikiem polityki Ottona von Bismarcka.

²⁴ L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, t. 2: *Praktyka...*, dz. cyt., s. 56.

kapitałowymi. Domagał się udziału robotników w dochodach przedsiębiorstwa, regulacji prawnych chroniących pracowników, wprowadzenia reformy rolnej i redukcji wydatków na zbrojenia. Jego postulaty miał realizować założony w 1917 roku Istituto di Diritto Internazionale (Instytut Prawa Międzynarodowego), nazwany później jego imieniem.

Każdy tydzień społeczny miał temat główny, omawiany na prelekcjach przedpołudniowych, a zebrania popołudniowe były poświęcone sprawom organizacyjnym. Tematy miały być interesujące i aktualne²⁵.

Pierwszym przewodniczącym Unii Ekonomiczno-Społecznej został hr. Stanisław Medolago Albani (1851–1921), który kierował także drugą grupą Dzieła Kongresów.

[Unii tej] powierzono następujące zadania: a) nakłanianie do zakładania stowarzyszeń i instytucji, urzeczywistniających program chrześcijańsko-społeczny; b) koordynowanie prac pokrewnych stowarzyszeń i instytucji; c) pomaganie im przez biura porad prawnych i technicznych; d) przeprowadzanie badań, rozsyłanie kwestionariuszy, pism, przyczyniających się do rozwoju zrzeszonych instytucji, które aby móc należeć do [Unii], musiały być zatwierdzone przez odpowiedniego ordynariusza diecezjalnego. [Unia] posiadał[a] asystenta duchowego, mianowanego przez Stolicę św.²⁶

Do Unii Ekonomiczno-Społecznej należały od początku jej istnienia w 1906 roku: banki katolickie i spółdzielcze, kasy wiejskie i robotnicze, towarzystwa wzajemnej pomocy, związki rolnicze i zawodowe, spółdzielnie, koła, ugrupowania, związki chrześcijańsko-demokratyczne, sekretariaty ludowe, kuchnie dla ubogich.

Na pierwszego przewodniczącego Unii Wyborczej został powołany Filippo Tolli (1843–1924), a po nim Vincenzo Ottorino Gentiloni (1865–1916). W listopadzie 1904 roku Pius X zezwolił katolikom w niektórych prowincjach na udział w wyborach. W encyklice *Il fermo proposito* (*O apostołacie świeckich*) papież dopuszczał, aby w szczególnych wy-

²⁵ Oto tematy niektórych tygodni społecznych: Zagadnienia społeczne w świetle nauki katolickiej (Turyn, 1924), Zasady i wskazówki dotyczące zagadnień szkolnych, ekonomicznych i działalności politycznej (Neapol, 1925), Rodzina chrześcijańska (Genua, 1926), O wychowaniu chrześcijańskim (Florencja, 1927), O prawdziwej jedności chrześcijańskiej (Mediolan, 1928), Działalność Jego Świątobliwości Piusa XI (Rzym, 1929).

²⁶ L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, t. 2: *Praktyka...*, dz. cyt., s. 57.